

TWEEDE CURSUSJAAR

LES 3: VESTINGWERKEN EN VERDEDIGINGSLINIËS

IRENE VAN KEMENADE

Van middeleeuwse stad naar vesting

Het is waarschijnlijk dat Bergen op Zoom zich in het begin van de dertiende eeuw ontwikkelde als gevolg van haar gunstige ligging. De open verbinding met de Schelde maakte de Hollandse en Zeeuwse eilanden, het welvarende Vlaanderen en het rivierengebied van midden-Nederland, makkelijk bereikbaar. Op het land lag de stad op een kruising van wegen tussen Vlaanderen en Holland enerzijds (noord – zuid) en Zeeland en Brabant anderzijds. Deze ligging was uitermate gunstig voor de handel, maar maakte de stad ook tot een voor de hand liggend doelwit. Het feit dat Bergen op Zoom ingeklemd was tussen twee plateaus was erg nadelig. Dit maakte de stad namelijk erg kwetsbaar bij een belegering. In 1287 werd het Land van Breda verdeeld tussen twee erfgenamen en kregen Stad en Land van Bergen op Zoom een eigen Heer. Als heerlijkheid werd het aanzien van de stad behoorlijk vergroot, want Bergen op Zoom werd nu de belangrijkste stad van het westelijk deel van Noord-Brabant. In 1533 werd Antoon van Glymes door keizer Karel V verheven tot markies en werd Stad en Land het Markiezaat Bergen op Zoom.

Tussen 1198 en 1212 kreeg Bergen op Zoom stadsrechten. Die eerste verlening was waarschijnlijk geen definitief en compleet pakket. Aangezien de omwalling en stadsmuren rond 1275 werden aangelegd zal dat specifieke deel van het stadsrecht ook pas rond die tijd verleend zijn. Dat is echter een aanname, want helaas ontbreken hieromtrent de archiefbronnen. Andere rechten die in het pakket zaten waren ondermeer dat een stad autonoom werd en eigen jurisdictie bezat (vaststelling van eigen rechtsregels en rechtspraak).

De eerste omwalling

Bergen op Zoom is waarschijnlijk voor het eerst omwijd rond 1275. De eerste middeleeuwse verdediging van een stad berustte op een aarden wal met houten palissaden van ongeveer 20 m breed en 4 m hoog. De gracht er omheen was 18 m breed. De omwalling was rond de stad tot aan de Grebbe en sloot dus nog niet helemaal aan. Pas rond 1333 werd er bovenop die aarden wal een stenen muur gebouwd onderbroken door vier poorten: de Wouwsepoort, de Steenbergsepoort, de Lievevrouwepoort en de Bospoort, die toegang gaven tot de stad. Voor de poorten lagen in het algemeen bruggen over brede, natte grachten, die werden opgehaald, weggedraaid of afgebroken in geval van nood. Op regelmatige afstanden waren de muren voorzien van uitspringende torens, die aangepast waren op het effectieve schootsbereik (50 meter). De torens maakten het schieten van hoog naar laag mogelijk. Door het uitspringen van de torens kon de vijand in de flank beschoten worden. De muurkruin was voorzien van een uitkragende weergang die behalve meer plaats en dekking achter de kantelen, ook de mogelijkheid bood om door de openingen de vijand met pijlen, stenen, brandend pek, vuil en andere zaken te bestoken (verticale verdediging). De werpgaten dragen de naam ‘machicoulis’ of ‘mezekouw’. Overigens had de haven in die periode wel een primitieve wal, maar was hij niet ommuurd. Allengs ontstond echter het besef dat het bij belegeringen van vitaal belang was om de haven open te houden voor bijvoorbeeld bevoorradings en dus werd de haven ook betrokken in de ommuurde stadsverdediging tussen 1484 en 1488. Daarbij viel de keus op een aarden wal, die niet alleen goedkoper was, maar die ook beter bestand was tegen het kanonvuur, dat inmiddels vanaf het

midden van de vijftiende eeuw was geïntroduceerd. Tegen beschietingen met kanonnen waren de middeleeuwse stadsmuren niet bestand. Als er eenmaal een bres in de muur was geslagen vulden de brokstukken bovendien de gracht, zodat de belegeraars de stad relatief eenvoudig konden binnentrekken. Bij belegeringen was het van vitaal belang om de haven open te houden. Het westelijk havenfront kreeg tussen 1506 en 1508 een stenen muur met drie poorten: de Sint-Nicolaaspoort (ook wel Houtpoort genoemd), de Hampoort (ook wel Waterpoort genoemd) en de Sint-Jacobspoort.

Vestingbouw

Vanaf 1450 voldoen de middeleeuwse stadsmuren niet meer door de introductie van kanonvuur en kogels. In een overgangperiode komt men tot het besef dat niet de hoogte maar de dikte van de muren van doorslaggevend belang is. De torens worden aldus verlaagd en de muren worden met aarde opgevuld, waardoor platforms ontstonden die meer plaats boden voor het eigen geschut. De binnenkant van de muren werd aangekaart, wat het weerstandsvermogen tegen inkomend vuur danig vergrootte. Zo'n hoofdwal wordt ook wel courtine genoemd. De wallen beschermden de huizen tegen een directe beschieting.

Omstreeks 1515 werd voor het eerst een bastion in een stadsmuur toegepast, ontwikkeld vanuit de verlaagde muurtoren. De naam bastion is afgeleid van het Franse woord 'bastille' dat een zelfstandig bouwwerk met torens is, voor een stadspoort gelegen. Ook de benaming 'bolwerk' is in gebruik. De bastions werden om twee redenen ontwikkeld. Ten eerste kon de naderende vijand in de flank worden beschoten en bovendien werd zo de dode hoek vermeden. Om kanonnen en munitie naar hogerop gelegen gevechtsofstellingen te verplaatsen maakte men 'oprillen', hellende opritten naar bastions en wallen. Het voetvolk moest omhoog langs trappen of uitgegraven treden in het talud.

Een 'gebastioneerde front' bestaat uit een stuk courtine met aangrenzend twee halfbastions. Een andere naam hiervoor is 'vestingfront'. De constructie van het front was zodanig dat van elk punt frontaal vuur kon worden afgegeven maar tevens dat elk punt van het front door eigen vuur kon worden gedekt en dat de vijand in de flank beschoten kon worden. Het vuurbereik van de eigen wapens was bepalend voor de lengte van de courtines en de onderlinge afstand tussen de bastions.

Beplanting van de stadswallen was om meerdere redenen belangrijk:

- De wortels verstevigden de wal zodat verzakking of afspoeling van de grond bij zware regenval werd tegengegaan.
- Bomen camouflerden geschutopstellingen en gedurende gevechten bleef rook tussen de bomen hangen en vormde een rookgordijn.
- Hout kon dienen voor het dichten van bressen en als brandhout.
- In vredetijd waren de wallen een geliefd wandelgebied voor de bevolking van de vesting die zich vaak opgesloten voelde.

De vesting Bergen op Zoom

Bergen op Zoom is nog op de ouderwetse manier ommuurd gebleven tot 1590. Onder druk van de Spaanse bezetting en uiteindelijk de Tachtigjarige Oorlog (tegenwoordig meestal de Opstand genoemd) was men genoodzaakt de vestingwerken aan te passen. In de tijd van de opstandige watergeuzen werden veelvuldig aanvallen op de kust gedaan. Toen na Den Briel ook enige Zeeuwse steden in handen van de opstandelingen kwamen, werd de situatie voor de Spanjaarden gevaarlijker en kwamen de strijdende partijen steeds dichterbij Bergen op Zoom. Al in 1572 werd Bergen op Zoom aangevallen, in 1574 gevolgd door een gevecht op de Schelde in de directe nabijheid van Bergen op

Zoom. Dat was voor Philips II het sein om Bergen op Zoom, Tholen en Steenberg te versterken. Met de benoeming (1578) van Alexander Farnese, hertog van Parma, tot aanvoerder van de Spaanse troepen nam de dreiging vanuit het zuiden alleen maar toe. Daarom sloten de noordelijke provincies de Unie van Utrecht. Bergen op Zoom sloot zich niet aan bij die Unie, maar gehoorzaamde wel aan de Staten-Generaal. Dat had als grote voordeel dat de versterking van de stad nu door de regering betaald werd. In deze periode besloot men tot het aanleggen van ravelijnen voor de toegangspoorten. De poorten zelf werden daarbij verlaagd. De daaropvolgende belegering van Bergen op Zoom door de hertog van Parma (1588) mislukte, maar maakte wel voorgoed een einde aan de middeleeuwse vestingperiode.

Van Coehoorn maakt Bergen op Zoom een onneembare vesting

Na het beleg ging men verder met het versterken van de stad. Een ravelijn is een buitenwerk van een vesting. De ravelijnen (een vijfhoekig versterkt eiland dat zich halverwege de bastions aan de buitenkant van de vestingmuur bevindt) voor de poorten zijn in 1589-1596 omgezet in bolwerken. In de periode tot 1622 werden de poorten met elkaar verbonden door een brug over een diepe vest. De gracht, die rondom de stad werd aangelegd, was niet overal nat, omdat de stad hooggelegen was. Aan de buitenkant van de gracht kwam een zeer zware muur en achter die muur maakte men een doorlopende gang met schietgaten (galerij majeur). Bovendien begon men vanaf de muur met de aanleg van onderaardse mijngangen, die tot onder het vijandelijk terrein doorliepen.

Een volgende belegering in 1622 leerde dat de ligging van de stad een tweetal zwakke punten kende. De Spaanse veldheer Spinola gebruikte de heuvels rondom de stad als strategische locatie om de stad te beschieten en de zo belangrijke havenmond kon vanuit het noorden over de slikken gemakkelijk benaderd worden tijdens laag water. Door de komst van prins Maurits en de graaf van Mansfeld met sterke Staatse legers blies Spinola de aftocht (en hij had al 9.000 man verloren tijdens het beleg). Meteen daarna werden de heuvels afgegraven op last van Prins Maurits. Het ging hierbij om de Raayberg, Rijsselbergen en het Bergse Bos. Voor wat betreft het probleem met de haven besloot Frederik Hendrik in 1628-1629 tot de aanleg van drie forten (de Roovere, Pinssen en Moermont) tussen Bergen op Zoom en Steenberg. Bovendien kon dit gebied, in geval van een vijandelijke aanval geïnundeerd ofwel onder water gezet worden. Samen met het Fort Henricus waarvan de bouw al in 1627 was voltooid, liep de linie tot aan de Steenbergse Vliet. De laatste keer dat de Westbrabantse waterlinie werd gebruikt was tussen 1830-1832 tijdens de Belgische Opstand. Overigens was inundatie een specifiek Nederlands verdedigingsmiddel dat tot in de Tweede Wereldoorlog gebruikt werd. Doel was simpelweg om een gebied onbegaanbaar te maken. Het water mocht niet zo hoog staan dat erover kon worden gevaren, maar anderzijds niet zo laag dat het doorwaadbaar was. Een inundatie vereiste gedegen waterbouwkundige kennis in samenhang met de militaire aspecten.

Benaming forten

Fort de Roovere is vernoemd naar Pompejus de Roovere die door de Staten van Holland werd aangewezen om de bouw van de fortificaties te begeleiden. Hij was één van de eerste edelen van Holland, schout van Dordrecht, baljuw van Zuid-Holland en vanaf 1626 lid van de Raad van State. Onder zijn leiding werd de Linie naar Steenberg binnen een half jaar voltooid met 38 compagnieën.

Tot Zeeuws gedeputeerde tijdens de bouw van de Linie werd benoemd Iman van Suytland, heer van Moermont, één der belangrijkste Zeeuwse edelen. In 1612 was hij door aankoop van het kasteel Moermont, gelegen te Renesse, heer van Moermont geworden.

Kolonel Willem Pijnssen (of Pinssen) van der Aa was ook drost van Buren, stadhouder van IJsselstein en commandeur van Rees. Aan hem werd tijdens de bouw de bescherming van de arbeiders tegen vijandelijke aanvallen opgedragen. Daarvoor had hij 38 compagnieën tot zijn beschikking. Gewoonlijk telde een compagnie 100 man.

Al in 1622 waren de Spanjaarden begonnen met de bouw van een versterking bij de havenmond van Steenberg. Fort Henricus, (vernoemd naar Frederik-Hendrik) kreeg de controle op de watervoering van de Steenbergse Vliet en de daaruit voortvloeiende mogelijkheden tot inundatie.

De Waterschans

De Waterschans werd ook wel Zuydfort of Valckenburch genoemd. De Waterschans was bedoeld voor de bescherming van de havenmond van Bergen op Zoom. Het was een vrijwel regelmatig vijfhoekig gebastioneerd fort. Het fort was voorzien van een natte gracht, die het werk op de keelzijde na, omsloot. De verbinding met de Schelde was voor de vesting Bergen op Zoom van levensbelang. Op aandrang van de Staten van Holland en Zeeland bouwde men in 1584 de zuidschant en aan de noordzijde van de haven de Noordschant of het Noordfort. Tevens bestond toen de wens een nieuwe haven met daaromheen een versterkte dijk ten zuiden van de bestaande haven aan te leggen. Met medewerking van de stadhouder kwam het werk in 1588 gereed; aldus ontstonden tussen de Waterschans en de vesting de nieuwe haven en de Zuydpolder of Stadspolder. Herhaaldelijk werd het werk geteisterd door stormvloed en dijkdoorbraken. De Noordschant was reeds in 1651 geheel vergraven.

Tot aan 1697 gebeurde er vervolgens weinig met de vestingwerken. Zo hier en daar werd de vesting met wat kleine ingrepen aangepast aan de eisen van de tijd, bijvoorbeeld door de borstweringen op de wallen en de palissaden en doornenhagen te herstellen. In 1697 maakt een inspectie van Menno van Coehoorn duidelijk dat de vestingwerken ernstig verwaarloosd waren en grondig vernieuwd dienden te worden. Toen hij in Bergen op Zoom aankwam om, in opdracht van de Raad van State, de vesting te inspecteren trof hij verouderde vestingwerken aan die, in de woorden van hemzelf *'ik alle heb bevonden in een desolate staat te wezen'*. Hij schatte de kosten voor verbetering op 2,6 miljoen guldens, inclusief de verbeteringen aan de forten en aan de vesting Steenberg. Omgerekend naar de huidige maatstaven komt dat neer op zo'n € 25.000.000, =.

Menno van Coehoorn

Menno van Coehoorn werd in maart 1641 in het Friese Britsum geboren. Hij had een uitgesproken aanleg voor wiskunde en vestingbouw. Als infanterist werd hij als beloning voor zijn aandeel in de verovering van Namen op Vauban in 1695 bevorderd tot luitenant-generaal. Koning-stadhouder Willem III was persoonlijk aanwezig bij dat beleg. Het succes te Namen berustte vooral op van Coehoorns bekwaamheden als vestingbouwkundige en artillerist. Toen dan ook in het gevecht om Namen de directeur-generaal der fortificatiën levensgevaarlijk werd verwond, werd meteen na zijn dood op voordracht van Willem III Van Coehoorn in die functie aangesteld. In 1697 werd hij bovendien meester-generaal der artillerie. Van Coehoorn publiceerde veel en verbeterde vestingen. Hij vond een draagbare mortier uit en op zijn initiatief werd een korps beroepsingenieurs ingesteld. Hij diende in alle oorlogen tegen Lodewijk XIV (1672-1678, 1688-1697, 1702-1703).

In 1685 had Van Coehoorn zijn *'Nieuwe vestingbouw op een natte of lage Horisont'* gepubliceerd. Hierin pleitte hij voor een nieuwe manier van vestingbouw. Zijn belangrijke kritiepunten op de bestaande werken waren: de beperkte stormvrijheid, de gebrekkige bastionsvorm en de kwetsbare onderwal. Coehoorns opvattingen over de vestingbouw zijn bekend geworden onder de naam

Nieuwnederlands stelsel. De kenmerken hiervan zijn in hoofdzaak: 1) een krachtige defensie op korte afstand door middel van flankeringsbatterijen, 2) een uiterst actieve verdediging vanuit de bedekte weg ondersteund met tegenmijnen, 3) het ontzeggen van aarde aan de belegeraar door de aanleg van droge grachten die tot iets boven het grondwaterniveau zijn uitgegraven, 4) het onttrekken van metselwerk van de hoofdwal aan het zicht van de aanvaller.

In 1698 werd begonnen met de aanpassing van de vesting Bergen op Zoom. De samenhang van de onderdelen van de vesting werd vergroot. De vesting kreeg vier in elkaar grijpende verdedigingslijnes: allereerst een hoofdwal met gemetselde bastions en kazematten, tussen de bastions een tweede linie van ravelijnen. De derde linie bestond uit een gedekte weg, versterkte wapenplaatsen, de zogenaamde lunetten en het geheel was omgeven door een aflopend, kaal terrein (glacis) waaronder een onderaards (mijn)gangenstelsel was aangelegd. De vestingwerken werden opgetrokken uit zand met een stenen ondermuur. Van Coehoorn maakte de voltooiing van zijn meesterwerk niet meer mee. Hij kwam te overlijden in 1704 terwijl de werkzaamheden uiteindelijk pas in 1742 werden afgerond. Echter na Van Coehoorns werkzaamheden aan de vestingwerken stond Bergen op Zoom te boek als een van de sterkste vestingen van Europa: de bijnaam La Pucelle (de Maagd) geeft al aan dat de vesting onneembaar werd geacht. De vesting was namelijk zo geconstrueerd dat er nergens een stuk metselwerk was dat rechtstreeks door vijandelijk geschut kon worden beschoten. Die onneembaarheid werd in 1747 door de Fransen op de proef gesteld. Om uiteenlopende redenen, die afzonderlijk behandeld zullen worden, werd de stad uiteindelijk op 16 september 1747 toch ingenomen.

De aanloop naar het beleg van 1747

Toen Maria Theresia van Oostenrijk in 1740 haar vader Karel VI opvolgde, veroorzaakte dat een reeks van vijandelijkheden, die samen de Oostenrijkse Successieoorlog worden genoemd. Frankrijk viel de Oostenrijkse Nederlanden binnen en daarna verschillende steden in de republiek. Op 17 april 1747 viel een Frans leger onder aanvoering van Ulrich Friedrich Woldemar graaf Von Löwendal Staats-Vlaanderen, het huidige Zeeuws-Vlaanderen binnen. Tussen 17 april en 17 mei veroverden zijn troepen de vestingen Sluis, Sas van Gent, Hulst en Axel en de forten IJzendijke, de Parel, Liefkenshoek en Philippine. De bevolking van de Nederlanden eiste van de regenten een sterke man die de verdediging tegen de Fransen zou kunnen organiseren. Hiermee kwam een einde aan het tweede stadhouderloze tijdperk (1702-1747). De 36-jarige prins Willem IV (1711-1751) van Oranje-Nassau werd erfstadhouder van alle zeven gewesten en werd benoemd tot kapitein-generaal van de Unie.

Maurits van Saksen, in Franse dienst, had zijn oog laten vallen op Maastricht. Hij hoopte de daar aanwezige geallieerden weg te kunnen lokken door Löwendal bevel te geven Bergen op Zoom aan te vallen. Al spoedig werd duidelijk dat dit een misrekening was en de belegering van Bergen op Zoom werd in plaats van een 'diversie' of afleiding de hoofdoperatie van het Franse leger.

Op 12 juli begon Von Löwendal het beleg van Bergen op Zoom. Nog steeds werd de stad onneembaar geacht dankzij de ingenieuze vestingwerken. Toch was de situatie verre van ideaal: er zat geen kracht in de verdediging, er was geen samenwerking tussen de commandanten en ook met de tucht van de soldaten was het droevig gesteld. Dezelfde dag (12 juli 1747) waarop de Fransen voor Bergen op Zoom verschenen, had de 86-jarige generaal van de infanterie Izaak Kock baron van Cronström het commando als 'generaal en chef' gekregen over alle troepen, steden, forten en plaatsen tussen de Schelde en de Maas. Izaak Kock Baron van Cronström (1661-1751) was van Zweedse afkomst. Als beroepsmilitair deed hij geruime tijd dienst in het Franse leger voordat hij tot het Hollandse toetrad.

Het beleg in 1747 werd door de Fransen grootser aangepakt dan de voorgaande belegeringen. Niet alleen de vesting en de linie naar Steenberg waren erbij betrokken, maar ook de omgeving (in een

boog) van Ossendrecht naar Antwerpen. Tegen het einde van het beleg waren er circa 71.400 man onder bevel van Von Löwendal, die de stad belegerden. De bezetting van de vesting bestond uit ongeveer 4.725 man infanterie en circa 450 artilleristen. Binnen de linie waren ongeveer 9.000 man samengetrokken en een deel van het Maasleger trok vanaf Maastricht naar de Hoevense Plantage tussen Oudenbosch en Rucphen. De bevelhebber van dit circa 11.000 man sterke ontzettingsleger was luitenant-generaal von Schwarzenberg.

Het aantal inwoners van de stad bedroeg ongeveer 7.000. De vestingbezetting was ongeveer 5.200 man sterk, terwijl er in de linie nog ongeveer 9.000 manschappen lagen. De aanvallers onder leiding van generaal Von Löwendal lagen rondom de vesting van de Kraaijenberg tot de Wouwsestraatweg. De artillerie lag ter hoogte van het huidige Nieuw-Borgvliet. Daarnaast lagen er vijf eskadrons bij Moerstraten, was Wouw bezet door Bretonse vrijwilligers en lagen er op de Heerlese heide troepen om Fort de Roovere in te nemen: totaal ongeveer 71.500 man. De kanonnen van de vesting waren met druiven geladen: een bus waarin grote kogels zaten die trosgewijs met touw ombonden waren. Tegenwoordig zouden we het een fragmentatiebom noemen.

Luitenant-generaal W.L. prins van Hessen-Philipsthal was op dat moment gouverneur van Bergen op Zoom en commandant van het garnizoen van 4.400 man. Rondom de stad was bovendien een zwak korps gelegerd onder aanvoering van luitenant-generaal L.F. prins van Saksen-Hildburghausen. De verstandhouding tussen beide prinsen was erg slecht, dus benoemde Willem IV de 86-jarige Baron Izaak von Cronström als opperbevelhebber over de troepen, steden, sterkten en forten vanaf de Schelde tot aan de Maas (van Lillo en Bergen op Zoom tot aan Grave). Hij beschikte over uitgebreide oorlogservaring, maar zijn gezondheid liet veel te wensen over. Hij kon vanwege jicht amper lopen en vooral zijn doofheid was zeer hinderlijk. De 14^e juli 's avonds kwam hij in Bergen op Zoom aan. Maar aangezien hij onbekend was met de militaire situatie ter plaatse wilde hij, alvorens het commando op zich te nemen, eerst het terrein tussen Bergen op Zoom en Steenberghe verkennen. Bovendien wilde hij af van de slechte relatie tussen beide prinsen.

Vanaf 15 juli startten de Fransen met de aanleg van de loopgraven door de infanterie. Daarvoor werden zo'n 2.400 soldaten gebruikt. Het graven startte aan de zuidkant van Bergen op Zoom, maar werd later ook opgepakt in de omgeving van Fort de Roovere. Dat graven gebeurde volgens een uitgekend wiskundig systeem, ontwikkeld door Sébastien le Prestre, seigneur de Vauban. Deze techniek beruiste op het principe dat men geen bestorming aanging voordat de verdediger in zijn tegenweer was verzwakt door de beschieting uit tegenover hem aangelegde posities. Behalve in het geval van een verrassingsaanval ging men bij tegenvuur gedekt voorwaarts. Het ingenomen terrein werd verdedigbaar gemaakt en er werd voor rugdekking gezorgd. Hiertoe paste men loopgraven of parallellen toe, terwijl men aanvalsbatterijen systematisch voor de parallellen opstelde. De naderingsloopgraven werden in een zigzagpatroon aangelegd. Door de loopgraven in zigzagvorm te graven kon een verdediger vanuit de vesting niet rechtstreeks in de loopgraaf schieten. De loopgraven werden voorzien van schanskorven op de plek waar gegraven werd om de gravers te beschermen tegen kanon- en musketvuur. In de loopgraven werden batterijstellingen ingericht waarop men artilleriestukken, mortieren, plaatste die direct begonnen met het vuren op de vesting en de erachter gelegen stad. Kijk-in-de-Pot was het eerste belangrijk doelwit. Daarmee hoopten de Fransen de haven in bezit te krijgen waardoor de communicatie met Holland en Zeeland zou worden afgesneden. Naarmate de loopgraven vorderden, begonnen de mineurs bovendien met het graven van ondergrondse mijngangen richting de bastions Coehoorn en Pucelle en het ravelijn Dedem. Op 30 juli 1747 werd de eerste Franse mijn tot ontploffing gebracht. Uiteindelijk werden bovendien de lunetten Zeeland en Utrecht, alsmede de bedekte weg ondergraven.

Op 5 en 6 augustus veroverden de Fransen de bedekte weg voor de bastions Coehoorn en Pucelle en het ravelijn Dedem. De bedekte weg liep rondom de vesting, maar belangrijker nog deze beschermde de soldaten tegen vijandelijk vuur. Nu konden de Fransen starten met de aanleg van hun bresbatterijen. Daarmee konden de stenen onderzijden van de vestingwerken beschoten worden. In totaal werden er negentien kanonnen geplaatst, verdeeld over vijf plaatsen. Het bresschieten zou vanaf dit moment continu doorgaan.

Vanaf 20 augustus begonnen de Fransen aan de laatste fase van de belegering. Ze waren de vesting nu tot dichtbij genaderd. Als ze de contrescarp (het talud naar de gracht) met mijnen konden laten instorten, viel er veel aarde in de gracht en konden mannen en materieel daar later makkelijker overheen op weg naar hun bastions. In totaal werden tijdens de belegering 79 mijnen tot ontploffing gebracht: 42 door de belegerden en 37 door de Fransen.

De beslissende fase

Op 15 september had het ravelijn Dedem, na onophoudelijke beschietingen, één bres, de bastions Coehoorn en Pucelle allebei twee. Von Löwendal oordeelde dat de stad nu wel rijp was voor een stormaanval. Bovendien begon de tijd te dringen, want in geval van een natte herfst zouden de Fransen genoodzaakt zijn het beleg op te geven. Door (eventuele overvloedige) regenval zouden de loopgraven vol water lopen, waardoor het zware materieel niet meer te vervoeren was en het aantal zieken schrikbarend zou stijgen. Volgens de regels van de krijgskunst uit die tijd stuurde Von Löwendal een tamboer naar de vesting om de belegerden de gelegenheid te geven zich over te geven. Hij kreeg vanuit de vesting, na een koortsachtig krijgsberaad, een negatief antwoord. Alle partijen wisten wat dat betekende: er werd doorgevochten en de veroveraar kreeg het recht de stad te plunderen als hij zou overwinnen.

Reactie vanuit de vesting

Natuurlijk hadden de belegerden in de vesting Bergen op Zoom in de tussentijd niet stilgezeten. De bevelhebbers hadden twee opties. Of er kwam een ontzettingsleger van buitenaf, of vanuit de vesting werd een grote tegenaanval geplaatst.

Voor de hand liggend was dat er hulp vanuit Maastricht kwam om de stad te ontzetten. Diverse verzoeken in die richting werden door Cumberland (de Engelse) en Bathiani (de Oostenrijkse) legerleiding afgewezen. Wel werden tot twee keer toe versterkingen gestuurd.

Voor wat betreft de grootscheepse tegenaanval werden diverse krijgsraden belegd. Keer op keer werd de overmacht echter te groot geacht en besloot men slechts tot het plaatsten van kleine tegenaanvallen en het frustreren van de Franse aanvoerlijnen via Antwerpen.

16 september 1747

Aangezien het Löwendal niet lukte om de stad middels een systematische belegering tot overgave te dwingen, besloot Löwendal tot een stormaanval. Dat was een zware beslissing, want zelfs als deze succesvol zou zijn, konden de verliezen hoog oplopen. De bestorming werd op 16 september 's ochtends om 04.00 uur ingeleid met een salvo uit alle mortieren en kanonnen. De middelste groep nam het ravelijn Dedem (tussen de Van Dedemstraat en de Zuidoostsingel) in. De linker- en rechtergroepen konden de bewakers van de bastions Coehoorn en Pucelle verrassen en tot overmaat van ramp was de poterne (onderaardse overwelfde gang) Fullenius (nu Franse Sortie, tussen de Van Dedemstraat en de Kloosterstraat) open gebleven waardoor men de stad moeiteloos kon binnentrekken. De Fransen daalden vervolgens in de droge gracht af en vulden zo snel mogelijk de cunette, een diepe geul in de

lengterichting van de vestinggracht, bedoeld als extra hindernis. De geul had een gemiddelde omvang van 7 m breed en 2 m diep en werd in de winter ijsvrij gehouden.

Dat de aanval op de bastions Coehoorn en Pucelle zo gemakkelijk in zijn werk ging, kwam vooral omdat uit de beide kanonkelders van het ravelijn Dedem geen enkel schot werd gelost. Toen de Fransen eenmaal in het ravelijn waren, vonden zij slechts een officier met een paar soldaten.

De Fransen trokken nu de stad in. Van Hessen-Philipsthal ging samen met het regiment Saxen-Gotha de eerste horde te lijf, te hulp geschoten door andere regimenten. Op de Grote Markt werd hevig gevochten. Het regiment Deutz dreef, ten koste van grote verliezen, met een regiment Schotten de Fransen tot tweemaal toe terug tot aan de Bospoort. De overmacht bleek echter te groot en Van Hessen-Philipsthal gaf daarop het bevel tot terugtocht via de Steenbergsgepoort. Bijna alle bataljons van het garnizoen ontkwamen en formeerden zich op de Halsterseweg, vanwaar zij afmarcheerden richting Steenberg en Tholen.

Rond 09.00 uur was Bergen op Zoom in Franse handen. Met een verlies van slechts 137 doden en 260 gewonden was Löwendal erin geslaagd een dreigend fiasco in een groot succes te laten omslaan. Ruim 1.200 officieren en soldaten van het garnizoen, hoofdzakelijk zieken en gewonden, werden krijgsgevangen gemaakt, waarvan het gros via Antwerpen naar Chalons en Champagne werd afgevoerd. De stad werd verwoest en geplunderd, de materiële schade was erg groot. Van de 1.287 huizen waren er 22 totaal verwoest en 379 door bommen en gloeiende kogels uitgebrand. Begin 1748 werden nog slechts 430 huizen door burgers bewoond, van wie echter de helft zo arm was dat ze om brood moesten bedelen. In 72 huizen woonden mensen van het platteland, die in juli 1747 in de vesting waren gevluht. De overige 384 huizen werden bezet door Franse troepen en de immer aanwezige marketentsters.

Tot slot

Als op 15 september door Cronström en Van Hessen-Philipsthal besloten was tot een overgave, dan zouden zij geprezen zijn om een briljante en magnifieke verdediging na 58 dagen gebombardeerd en beschoten te zijn. De gebeurtenissen op 16 september hebben dit beeld vertroebeld. Aan wie moet de schuld voor deze afgang eigenlijk worden toegeschreven? Allereerst was er een blind vertrouwen op de eigen kracht en op de sterkte van de vesting. Daarnaast heeft het gebrek aan discipline voor een gemakkelijke inname gezorgd. Als laatste argument moet de weinig krachtdadige leiding worden genoemd. Vlak voor het beleg was het opperbevel in handen gegeven van de 86-jarige generaal Von Cronström, terwijl de gouverneur, die de vesting reeds een jaar kende en de verdediging had voorbereid, zich met een ondergeschikte positie tevreden moest stellen. Bovendien was het wantrouwen tussen de diverse legerleiders ook niet bevorderlijk geweest voor het verloop van de strijd. Uiteindelijk is een gerechtelijk onderzoek ingesteld tegen onder andere Von Cronström. In 1749 moest hij zich verantwoorden voor de Hoge Krijgsraad ('hoogen Extra-ordinaris Krijgsraedt') middels het beantwoorden van maar liefst 108 vragen. Bij het beantwoorden daarvan beriep hij zich regelmatig op zijn vergeetachtigheid als gevolg van zijn hoge leeftijd.

Het einde van de vesting

Tot aan maart 1814, toen de Engelsen de stad met een verrassingaanval probeerden in te nemen, lag Bergen op Zoom, op wat schermutselingen na, in de luwte van het krijgstoneel en werden de vestingwerken als gevolg daarvan nauwelijks meer in stand gehouden. Door de samenvoeging van

Nederland en het huidige België in 1815 verloor Bergen op Zoom haar functie als grensvesting. De werken die plaatsvonden betroffen eerder het exploiteren van de gronden van de vesting dan het verbeteren van de militaire situatie. Door de opstand in de zuidelijke provincies en de proclamatie van de onafhankelijkheid van België werd in november 1830 de stad in staat van beleg verklaard en werd de vesting in allerijl versterkt. Een jaar na de vrede van 1839 begon men met het opruimen van wat nog over was van verzakte en verrotte versterkingen.

In de jaren hierna raakte de resterende vesting steeds verder in verval. In 1854 werd de fortelinie opgeheven en gaf de minister van oorlog machtiging de forten te verkopen. Voor Bergen op Zoom stelde men een plan op voor vereenvoudiging van de buitenwerken, wat in 1854 leidde tot de afbraak van de acht lunetten. Bij Koninklijk Besluit van 16 januari 1867 werd de vesting Bergen op Zoom opgeheven en kwam er een einde aan ruim drie eeuwen vestinggeschiedenis. Alleen de Gevangenpoort, de Waterschans, het ravelijn Op den Zoom en het eilandje in het Anton van Duinkerkenpark zijn nog restanten van de eens zo roemrijke vesting Bergen op Zoom.

Bijlage behorende bij de syllabus School voor Geschiedenis

Cursusjaar 2, 2021-2022

Niets uit deze syllabus mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de betreffende auteur/samensteller.